

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд на тема

„ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИЕТО НА СЪВРЕМЕННАТА БЪЛГАРСКА МОЗАЙКА

(ЕСТЕТИЧЕСКИ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИ НОВОСТИ)“

за присъждане на образователната и научна степен "доктор"

по научна специалност „Изкуствознание и изобразително изкуство“,

**Автор на дисертационния труд: МИЛЯНА ВЕЛИНОВА СТЕФАНОВА, редовен
докторант**

НАЦИОНАЛНА ХУДОЖЕСТВЕНА АКАДЕМИЯ

Факултет за изящни изкуства, Катедра“Стенопис“

Научен ръководител: проф. Ружко Челебиев

Изготвил рецензията: проф. д-р Олег Николаев Гочев, катедра „Стенопис“,

Факултет по изящни изкуства, НХА, София

Миляна Стефанова е възпитаничка на две специалности в НХА – бакалавър в специалност „Стенопис“ и магистър в „Реставрация и консервация“. За всички преподаватели на нашата катедра бе радостен факт, че Миляна направи своята докторантура при нас, а не в друга катедра. Още повече ни допадна избора ѝ на тема, която безспорно е много важна за специалността ни. В дисертацията си докторантката съчета в едно цяло постигнатите знания от двете специалности, което освен, че е по-голямо предизвикателство пред нея така също е и допълнително качество на труда ѝ.

Докторантурата по професионално направление 05.08.04 Изкуствознание и изобразително изкуство е проведена съгласно изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, Правилника за неговото приложение, Правилника на НХА за приложението му.

След задълбочено и обстойно обсъждане катедрения съвет на катедра „Стенопис“ при НХА единодушно прие дисертационния труд на редовен докторант Миляна Стефанова на тема „Тенденции в развитието на съвременната българска мозайка (естетически и технологически новости)“ и даде ход на публична защита пред научно жури.

Темата на дисертационния труд е актуална, безспорно значима и дисертабилна. Актуалността е обоснована от авторката чрез поставените в изследването цели, задачи, обхват и методологически подходи.

Дисертационния труд е представен във вид и обем, съответстващи на изискванията и е завършен в предвидения срок. Той съдържа всички необходими елементи на научна дисертация: Увод, Изложение развито в четири глави и Заключение (148 стр.), Декларация за оригиналност (1 стр.), Библиография, състояща се от 140 заглавия от чужди и 46 заглавия от български автори, 6 протокола и 93 виртуални източника), Списък на 400 илюстрации (20 стр.).

Във въведението са представени задачите, целите и методологията на изследването, накратко е описано съдържанието на отделните глави, даден е и критичен анализ на състоянието на изкуствоведските изследвания по проблемите, разработени в дисертацията.

Въпреки направената категорична уговорка в увода, защо не се налага обособяването на глава посветена на понятийния апарат липсата му е недостатък. Не са обяснени основни понятия, като например същността на понятието „опус“ и по-специално на мозаечните опуси или поне на етимологията, еволюцията и употребата на понятието „опус“ в други изкуства – неговата прилика (например в архитектурата) и отлика (например в музиката).

Въпросителните около липсата на понятийен апарат се увеличават с навлизането в текста, когато става ясно, че докторантката въвежда без обяснение и мотивация съвършено нов термин – „мозайкист“, който подменя вече утвърдени чуждоезични термини в българския език транскрибирани като „мозайчист“ (итал.) и „мозаист“ (фр.). Възраженията срещу употребата на термина „мозайкист“ вървят както по езикова линия (аналогични с „мозайка“ са други понятия в изкуствата, като *графика*, *керамика*, *лирика*, и др., които образуват съществително за лицата, занимаващи се със съответните изкуства така – *график*, *керамик*, *лирик* и т.н.), но така също и по етимологична линия.

Това, което днес наричаме „мозайка“ Плиний Старият описва през 1 в. единствено с фразата – “*pavimentum tessaris structum*” (лат.) или „подове, направени от тесари“. Колебания възникват най-вече поради факта, че етимологично понятието „мозайка“ води произхода си от музите (от средновековната латинска дума *mosaicus*, която пък произлиза от древногръцката *mouzeios* (букв. „на музите“) през *mouzeion*). Със същия корен е и понятието „музей“, но за разлика от „мозайка“ употребата му датира от дълбока древност и до днес е със същото както и тогава значение – т.е. като място или институция за излагане и изучаване на художествени и исторически предмети. Докато съвременният термин „мозайка“ се появява за първи път изобщо като понятие, обозначаващо този вид изкуство едва през

епохата на Византия под формата на *mousaikon* или *musaicus* и то използван във връзка само със стенните и сводови мозайки.

При опита да се въведе новия в българския език термин „мозайкист” не става ясно дали това е художникът-автор на проекта за мозайка или изпълнителят на съответния проект, които може и да не са едно и също лице. Например много от големите имена на български стенописци споменати и в настоящия труд при реализирането на своите проекти за мозайки не са докосвали тесар, клещи и секач. Именно затова може би още в древността е съществувало терминологично разделение между работата на проектанта и изпълнителят-мозаист, които са се титуловали съответно „пиктор” (лат. “*pictor*”) и „музеариус” (лат. “*musearius*”) или „музивариус” (лат. “*musivarios*”). Но нещата в днешно време не стоят така, например, в англоговорящия свят съвременният термин “*mosaicist*” (англ.) има тройно значение:

1. Този, който проектира мозайките;
2. Този, който ги изпълнява;
3. Този, който търгува с мозайки (или търговецът на мозайки).

Разсъжденията по темата за термините и понятията могат да бъдат продължени и задълбочени, но едва ли тук и сега е мястото това да бъде сторено. Това място е отредено в понятийния апарат на дисертационния труд.

Не бих искал да се остане с впечатление, че споменатите по-горе термини въобще не фигурират в изследването. Например някои от мозаечните опуси, разсъждения относно наименованията на видовете мозайки, наименования на професии и дейности в създаването им и др. са описани частично в първа глава и повече в двете приложения, които обаче не са част от научния текст.

Ще се спра накратко и върху тази част от структурата на дисертационния труд.

Очевидно докторантката е била затруднена как да организира изложението си предвид честата и многократна необходимост да интегрира допълнителни и изясняващи бележки към основния текст. Затова е прибягнала до помощта на приложенията, които е разделила в две направления – Приложение А, посветено на общата фактология относно развитието на мозайката (35 стр.) и Приложение Б – за технико-технологичните особености на мозайката (11 стр.). Тази особена структура е мотивирана може би поради факта, че на една страница от основния текст има понякога по две дори и три допълнителни обяснения често с дължина от по няколко страници (като напр. 1.6., 1.11., 3.4., 4.1.). Съществуват така също многобройни бележки под линия и илюстрации към обясненията в двете приложения.

Това е причината ползването на приложенията да е сериозно затруднено.

Но това е само едната страна на проблема.

Както вече споменах приложенията в един научен текст имат определена функция. Те съдържат обемни данни и доказателствен материал (като анкети, статистики, интервюта, сравнителни таблици и др.) за да може да се провери достоверността на развити тези, анализи и изводи в изложението. Но приложенията не са неделима част от него. А в конкретния случай говорим за един сериозен общ обем от информация в двете приложения от 46 стр.

Решаването на проблема е възможно като двете приложения се слоят в обща група от бележки, което да следват хронологически основния текст, разделени на части, разположени логично непосредствено след главите, към които принадлежат. Така бележките ще бъдат значително по-лесно възприемани и ще бъдат неделима част от общия текст. В настоящия момент неудобното структуриране на дисертацията оправдавам само с факта, че то е единственото възможно на този етап от представянето ѝ.

В първа и втора глава е направен панорамен обзор относно възникването на изкуството на мозайката и развитието ѝ до 19 в. и през целия 20 в. в световен мащаб. Направен е сериозен анализ на причините за стилово различие и технико-технологични особености на тази елитарна и монументална намеса в архитектурната среда, както и на сложното ѝ и противоречиво развитие във времето, стоящо по-близо до нас. Изследвани са пътищата довели до създаването на т.нар. „интернационален стил“ на тоталитарното изкуство.

В трета глава са разгледани особеностите на развитието на българската мозайка в периода на 50-80 години на 20 в. като фокусът на изследването е концертриран най-много върху приносните моменти в него.

Съвсем логично трудът продължава разглеждането на тенденциите в развитието на българската мозайка през периода 1990-2010 г. в четвърта глава, която е и главната приносна част от цялата дисертация.

В Заключението са представени изводите и резултатите от дисертационния труд.

Дисертацията завършва с богата, добре оформена библиография от чужди и български автори и Интернет страници. Приложен е подробен списък на обширния илюстративен материал към труда.

Авторефератът отговаря на изискванията за съответствие с дисертационния труд, пълнота и компактност на изложението.

Дисертацията на редовния докторант Миляна Стефанова представлява сериозен научен труд с подчертано значение и е едно дългоочаквано изследване от катедра

„Стенопис” в НХА. Независимо, че има публикации по темата на труда те засягат само отделни аспекти и тенденции не само на изкуството на мозайката въобще, но и на българската мозайка и нейното съвременно битие.

Необходимостта от този труд е обоснована поради много причини, които са описани добре в увода на дисертацията в частта ѝ посветена на целите и задачите на изследването.

Аз ще добавя само един мъничък щрих към тях, споменавайки че напоследък сме свидетели на възраждане на това традиционно за България изкуство, което е с дълбоки корени в историята на изкуството и културата по нашите земи. Имаме десетки реализации на мозайки в обществената архитектура и дори може да се говори за създаване на цели школи, които се генерират основно със ВУ по изкуствата, като например ВТУ, НБУ и разбира се последна по ред, но не и по значение – НХА. Може да се говори за едно ново мозаечно изкуство в България, отърсило се от догмите и спънките на тоталитарната държава, преминало успешно през чистилицето на времето и икономическите кризи, през смяната на поколенията.

Основното качество на настоящия дисертационен труд е умелото съчетаване на едно по-общо изложение и анализ изобщо на изкуството на мозайката и темата на изследването – „Тенденции в развитието на съвременната българска мозайка (естетически и технологически новости)”. Съвсем правилно в общите анализи на това многовековно изкуство се проследяват главните, базисни характеристики на мозайката, нейната естетическа и технологична еволюция, изследват се повечето обществено-икономически и религиозни причини за развитието ѝ в Европа и мястото на България в този процес. Особено ми допада, че *анализът на всички тези сложни компоненти на мозаечната еволюция не е произволен, а е фокусиран само върху тези от тях, отнасящи се до българската мозайка и фактите, от които тя произлиза и които без съмнение много са ѝ повлияли.* На фона на неизбежните политико-исторически, естетически и технологични обстоятелства ясно се очертават разликите, приносите и новостите реализирани от българските стенописци.

Внимателно са проследени многобройните наслагващи се обстоятелства, обусловили сложната смес от влияния обособили особената среда, в която се появява съвременната българска мозайка. По времето на националните робства поробителите унищожили твърде много артефакти върху земята на България, но не могли да направят същото с това, което е в нея. И до ден днешен излизат наяве великолепни образци на тракийското и гръко-римско изкуство и култура, които са влияели и формирали частично и сегашното българско съзнание, идентичност и вкус. Дълбоките корени на българското културно дърво и нация захранват и ще захранват сегашния и бъдещ българин, неговият национален дух, усещане и

световъзприемане. Проследено е влиянието на гръко-римското великолепно художествено мозаечно наследство, на византийската традиция, по-късно вече след Освобождението непосредственото въздействие на западно-европейското изкуство (сецесиона и др.), мозаечното изкуство на фашисткия тоталитаризъм, съветския социалистически реализъм и мексиканската революционна стенописна школа. Съвсем правилно в дисертацията е констатирано, че „в социалистическия период мозайката в България извървява път, равняващ се на няколко столетна еволюция, съпътствана от множество неуспехи, дължащи се на погрешен подход в тълкуването и осмислянето на естетиката и технологията, като за тридесет години успява да изгради собствен облик.”

След промяната през 1989 г. българската мозайка попада под въздействието на съвременните влияния от Изток и Запад. На фона на тази сложна среда оформянето и намирането на собствен, национален принос и физиономия е твърде труден и сложен процес, който в дисертацията на Миляна Стефанова е направен опит да бъде отчетливо очертан. Изградена е панорама на мозаечното изкуство в България с ясно изведени тенденции и насоки на развитие, съизмерими със световните традиции и постижения.

В избора на някои от анализирания автори и творби е допуснат известен субективизъм, който макар че е разбираем леко накърнява точността на анализа. Трудът няма претенции за изчерпателност, която в контекста на темата би била прекомерна. Разгледана е темата предимно за българската каменна мозайка като темата за смалтовата мозайка остава открита за бъдещи изследвания.

Съществуват и дребни дразнещи грешки като например: световно известния парижки мозаечен стрийт артист Инвейдър, е представен в дисертацията под името „Ивендър” и то при положение, че непосредствено до него е изписано съвсем правилно на английски – като *Invader*, т.е. „нашественик” (стр.55, 177); световно известният мавзолей в Агра, Индия – с утвърдена транскрипция в бълг. език „Гадж Махал” е представен в дисертацията като „Тач Махал” (стр. 160) и др.

Приносен момент в дисертацията е запознаването с дейността на десетки фирми от Европа и Америка за производство и реализации на мозайки, като „*Fabbrica di San Pietro*” „*Ravena Mosaic Company*” „*Puhl & Wagner*” „*Salviati*” „*Bisazza*” „*Trend*”, „*Opiocolor*”, „*SICIS*”, „*MOSAICSTERN*” „*MOSAICI DONA' MURANO*” „*Società Musiva Veneziana*”, „*Società Musiva Veneziana*”, „*Odorico*”, „*Ideal & Mosaic*”, „*Tiroler Glasmalerei und Mosaik Anstalt*” и др. Споменато е съществуването и на български компании със същия предмет на дейност – Комбинатът за декоративно-монументални изкуства (КДМИ) към ТФ на СБХ, трансформирал се след 1989 г. в „Тракарт”, фирмите „Ботега 3” ЕООД, „Тесарт” ЕОООД,

както и дейността на центрове, сдружения, асоциации и групи от Европа, САЩ, Южна Африка, Япония, Китай и др., чиито фокус е концентриран в развитието и популяризирането на мозаечното изкуство и неговият съвременен облик, както и в реализирането по целия свят на голямомашабни и скъпоструващи мозаечни проекти. В този контекст дисертантката би могла да обърне малко повече внимание върху дейността и съществуването на КДМИ в труда си, който беше категорично възлов елемент в реализацията на стотици мозайки през късната фаза на социализма в България, като например: колко мозаечни произведения са реализирани с модулен материал изработен от КДМИ (от български скални породи и от смалт); с помощта на изпълнители на Комбината или изцяло от негови изпълнители и т.н. – сигурен съм, че подобна статистика ще бъде колкото важна и полезна, толкова и изненадваща.

Досега винаги се е разглеждало и анализирано творчеството на отделните български автори през този период и никога приноса и значението на тази наша фирма за реализирането на тяхното творчество. А КДМИ предлагаше наред с мозаечния материал, така също и екипи от специализирани изпълнители, а понякога и архитектурно пространство за някои по-сложно технологически реализирани мозайки (напр. негативно и върху преносими бетонни панели), където в продължение на месеци са работили изпълнителските екипи (напр. каменно-смалтовата мозайка „Еволюция” – 45 кв. м., изпълнена за 5 месеца през 1990 г. в салона на КДМИ в Пловдив). Значението на КДМИ за развитието на българското мозаечно арт производство през социализма, улесняващо значително работата на стенописците у нас е безспорно. Наистина възможностите на това предприятие не бяха съизмерими с тези на западните мозаечни фирми, някои от които с вековно съществуване, както това справедливо е отбелязано в дисертацията (стр.85). Въпреки това КДМИ създаваше работни места за българи, изхранваше стотици български майстори, изпълнители-мозаисти, художници и техните семейства, предлагаше максимално възможната богата палитра от български каменни породи (36 бр.) и смалт (56 бр.) приготвяни във всякакви форми и размери, строителни скелета и други помощни материали. Вярвам, че това единствено по рода си българско предприятие към ТФ на СБХ през епохата на тоталитаризма заслужава да бъде тема за отделна дисертация и че това някога ще се случи.

Реализирани са три публикации по темата на дисертацията през 2011 и 2013 г.: „Тенденции в съвременната мозайка”, Докторантска конференция, НХА (2011); „Римската мозаечна школа – център, диктуващ облика на мозайката през вековете”, „Светоклиментови докторантски четения”, СУ (2013); „Художествената украса на катедралата Св. Петър –

генериращ фактор в развитието на мозаечното изкуство”, списание „Християнство и Култура”, (2013).

Разглежданият труд, обхващащ огромен фактологически материал от автори и творби в сферата на мозаечното изкуство анализирани от историографска, икономическа, естетическа и технико-технологична гледни точки съдържа сериозни научни приноси резултати. Той е комплексно технико-технологично изследване, отнасящо се до характеристиката на материалите и особеностите на реализиране на мозайките в България през последните 60 г. както и специфичните разновидности на техниката и приложението им в съвременната мозайката, които до този момент не са били обект на проучване у нас.

Оценката ми за дисертационния труд, автореферата, научните публикации и научните приноси е **положителна**. Трудът **отговаря на изискванията** на Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, ЗВО и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ на НХА.

Като имам предвид качествата на дисертационния труд, си позволявам да препоръчам на уважаваното жури да **присъди образователната и научна степен „доктор”** на **дисертанта Миляна Стефанова**.

14.04.2014 г.

София